



## RÜYA VE BİLMECE Dream and Riddle

*Cabbar İŞANKUL\**

### ÖZET

Dünyada rüya görmeyen hiç kimse olmadığı gibi, bilmeceleri olmayan toplumlar da yoktur. Rüya ne kadar insanlığa mahsus bir hadise ise, bilmece de toplumlara özgü bir türdür. Ancak her halkın bilmeceleri ve rüya ile ilgili semboller dünyası ayrı yapı ve özelliklere sahiptir. Bu makalede, Özbek bilmeceleri ile masal ve destanlarda yer alan rüyalar ilk defa karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır. Bu karşılaştırma, folklor çalışmalarını için bizi bazı bilimsel sonuçlara götürecektir.

**Anahtar kelimeler:** Özbek folkloru, rüya motifi, bilmece, istiare, semboller dizisi.

### ABSTRACT

There are no human being which don't dream as no nation without riddles. Dream is public happiness as riddles are international genre which is national happiness for every nation. But every nation has their own riddles and symbols world that are related with dreams. They have their own structure and specificities. In the present article, the author for the first time comparatively analyzes dream in Uzbek national riddles, fairytales and poems. Through this comparative, the author comes up with academic conclusions which are of utmost importance for folkloristic.

Bilmeceler bütün dünya toplumlarının folklorunda en eski ve en küçük tür olarak kabul edilmektedir. Bu kabul Özbek bilmeceleri için de geçerlidir. Fakat burada kullanılan “küçük” sıfatını şartlı olarak kabul etmek gerekir. Çünkü, halk edebiyatında öyle bilmeceler vardır ki onlar anlam bakımından bir masal veya bir destana denk gelir.

Özbek bilmeceleri üzerine pek çok araştırma yapılmıştır.<sup>1</sup> Bu araştırmaların arasında Zübeyde

---

1 Sartı. Etnografiçeskiye materialı, vıpusk 8, g. Taşkent, 1985; Cumak Mecmuası, Kokan, 1917; Hadi Zarifov. “Bilmeceler”. **Özbek Folkloru Antolojisi**, Taşkent, 1939; **Özbek Tapışmakları-Uzbekskiye Zagadki. (Özbek Bilmeceleri)**, (Özbekçe-Rusça), Yayına Hazırlayan ve Rusça'ya Tercüme Eden: M. Abdurahimov, Okıtuvçı, Taşkent 1991; G. Cahangirov. **Özbek Balalar Folklori**, Okıtuvçı, Taşkent 1974; C. H. Abdullayev. **Özbek Bilmecelerinin Leksik Semantik Özellikleri** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Taşkent 1993; U. S. Kabulova. **İstiare Metinlerinde İntegral ve Differensemalar İlişkisi (Özbek Bilmeceleri Örneğinde)** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Taşkent 2007; A. Saparniyazova, **Özbek Halk Bilmecelerinin Sentaktik Semantik Özellikleri**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Taşkent 2005; G. Kabulcanova, **İstiarelerin Sistemevi Lisani Tahlili (Özbek**

Hüseyinova'nın çalışması özel bir yere sahiptir. Zübeyde Hüseyinova Özbek bilmecelerini bir kitap bütünlüğünde ilk defa yayınlayan kişidir. Bu monografik çalışmada bu türün kendine özgü özellikleri, sınıflandırılması ve başka türlerle ilişkisi ortaya koyulmuştur. Hüseyinova çalışmasında bilmecelerle ilgili olarak şu değerlendirmeleri yapmıştır: “Bilmece halk edebiyatının diğer türleri olan destan, masal, koşuk ve atasözü gibi manevî zenginliği belirleyen toplumsal icat ürünlerindedir. Bilmece toplumsal hayat ve tabiat hadiseleriyle geniş çapta bağlanmış olup, her zaman gerçek zemine dayanır. Bilmecelerde bizi kuşatan reel ve maddi dünyaya ait her türlü obje ifade edilir. Her bilmece bağımsız yapı ve anlama sahip ayrı bir eserdir. Bilmecelerde felsefî, tarihî, etnografik kavramların ve hadiselerin mahiyeti çok güzel bir şekilde ifade edilir”.<sup>2</sup>

Özbekistan'daki bilmece araştırmaları Hüseyinova'nın bu fikirlerini tam olarak kanıtlamaktadır. Bu makale bilmecelerle masal ve destanlarda geçen rüya hadiselerini kıyaslamak amacıyla hazırlanmıştır. Dünyada rüya görmeyen hiç kimse olmadığı gibi, bilmeceleri olmayan toplumlar da yoktur. Rüya ne kadar insanlığa mahsus bir hadise ise, bilmece de toplumlara özgü bir türdür. Her ikisinin de tarihî kökeni çok eski dönemlerde yaşayan atalarımızın mitolojik düşünceleriyle sıkı sıkıya bağlıdır. Dolayısıyla rüyaların da bilmecelerin de ortaya çıkışının benzer kuralları vardır. O zaman bu benzerlik ne olabilir? Bize göre, her ikisinin eski düşüncelere ve istiareye dayanması bu benzerliği oluşturmaktadır.

Bilmecelerde bir nesne (eylem veya durum) başka bir nesneye mecazi bir şekilde karşılaştırılarak “Bu nedir?” sorusu sorulur ve sonunda cevap verilir.

Örnek:

*Saf, sar, kara nar,  
O nedir oldu balkantoz?  
Ev ardında eş kavak,  
O nedir balkantoz. (Saç Örgüsü)<sup>3</sup>*

veya kız halasına:

*Aç gazadan toz çıktı,  
Nedir söyle, çeçecan?  
Cura adlı bir çıktı,  
Nedir söyle çeçecan?  
Yalnız adlı bir çıktı,  
Nedir söyle çeçecan?  
Bozkır otu toz oldu,  
Nedir söyle çeçecan?  
Dört ayağı bavruna,  
Nedir söyle çeçecan?...*

---

**Bilmeceleri Örneğinde**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Taşkent 2006; **Tapışmaklar**. (Özbek Halk İcadı), Tuzuvçı ve Naşrga Tayyarlavçı: Z. Hüseyinova, Adabiyat ve Sanat Naşriyatı, Taşkent 1981; Z. Hüseyinova “Tapışmaklı Ertaklar”, **Özbek Folkloru Oçerkleri**, C. 2, Taşkent: Fan, 1989, ss. 102-129; Z. Hüseyinova, “Sonsöz” **Tapışmaklar** (Özbek Halk İcadı), Tüzüvçı ve Naşrga Tayyarlavçı: Z. Hüseyinova, Adabiyat ve Sanat, Taşkent 1981, ss. 337-338.

<sup>2</sup> Z. Hüseyinova, “Tapışmaklı Ertaklar”, **Özbek Folkloru Oçerkleri**, C. 2, Fan, Taşkent 1989, ss. 102-129.

<sup>3</sup> **Tapışmaklar** (Özbek Halk İcadı), *age*, s. 31.

Halasının kıza cevabı:

*Aç gazadan toz çıksa,  
Dünür gelir ana kız.  
Cura adlı bir çıksa,  
Dünür gelir ana kız.  
Yalnız adlı bir çıksa,  
Güvey gelir ana kız.  
Bozkır otu toz olsa,  
Koyun gelir ana kız.  
Dört ayağı bavruna,  
Deve gelir ana kız.<sup>4</sup>*

Demek ki, bilmeceler yapılarına göre, “soru” ve “cevap” olmak üzere iki kısımdan ibarettir. Soru kısmında birbiriyle alakası olmayan, mantıkça birbirinden uzak olan bir hareket veya durum (cisim, nesne) diğerine benzetilerek karşılaştırılır. Bir parça patir (ekmek çeşidi), âleme tatır (yeter) (Ay), Küçük köpekçik evi korur (Kilit), Dağ üstünde orman (Saç). Bu şekilde bakıldığında, ekmeğin ayla, köpeğin kilitle, saçın ormanla hiçbir alakası yoktur. Ama ayın ve ekmeğin şekli aynıdır, kilit de köpek de evi korur, gür orman da saçlara benzer.

Bilmecelerdeki bu benzetme ve istiareler, masal ve destanlardaki rüya motifinde geçen sembolleri hatırlatmaktadır.

Masal ve destanların rüyayla ilgili bölümleri de bilmeceler de olduğu genellikle iki kısımdan ibarettir. Bu iki kısımdan biri kahramanın rüya görmesi durumu, diğeri ise bu rüyanın yorumlanmasıdır. Hatta bilmecelerde olduğu gibi, sorular şeklinde ele alınır. “Rüstemhan” destanında geçen rüyanın yorumu bunun delilidir:

*Üç yüz altmış cellât geldi kaşıma,  
Kar, yağmur gibi kamçı vurdu başıma.  
Arzu hal söyleyemeden deni töşime,  
Rüyamın yorumu Himçe ne oldu?  
Kötü deme iyi dostu sebili,  
Ak yüzüme kırmızı kanlar koyuldu.  
Kara saçım her tarafa yayıldı,  
Cellatlar kovarlar benim gibi bir gülü,  
Bu rüyamın yorumu ne oldu?..*

*Himçe ayım (Himçe Hanım) bu sözleri dinleyip gönlü bozulup, bağı ezilip, Hür ayıma bakarak şöyle der:*

---

<sup>4</sup> **Tapışmaklar** (Özbek Halk İcadı), age, ss. 183-184.

*Rüyanı söyledin abla, gönüm bozuldu,  
Aktaş'ın şehrinden rızkın kesildi.  
Göremezsın bildim yalnız kuzunu,  
Gel, zavallı abla, birlikte ağlayalım!  
Öyle sözler girmiş senin düşüne,  
Gün geçmeden cellat gelecek başına.  
Bu rüyanın haberi şöyle olur:  
Çok geçmeden abla cellat gelir...<sup>5</sup>*

Buna benzer bir başka örneği “Yakka Ahmed” destanında da görebiliriz. Başka destanlarımızda bulunan rüyalar ve bu rüyaların yorumu genellikle bilmece şeklindedir.

Rüyanın yorumlanması çok eski bir tarihe sahiptir ve rüyadaki çeşitli sembollerini yorumcular çok iyi bilirler. Bu semboller kuşaktan kuşağa geçmektedir. Bilmece sanatsal ve estetik bir hadisedir. Onun tarihinin temellerinde tıpkı destanlarda olduğu gibi mitolojik düşünce sisteminin izlerini görürüz. Bazı rüyalar bilmecelelere dönüşmüştür. Örnek:

*Rüyada görürsen servettir,  
Hayatta görürsen ez geç.<sup>6</sup>*

Bu örnek hem atasözü özelliğini hem bilmece özelliğini taşımaktadır. Özbeklerin düşünce sisteminde rüyada görülen yılan bir servetin sembolüdür. İkinci mısradaysa gerçek hayat kastedilmektedir. Bilmece de rüya da istiarelerle doludur. Rüya sembolleri bilmeceye nazaran mitolojik özelliklerini daha çok korumuş olmasıyla ayrıcalık taşır.

“İstiare bilmececinin kalbidir” demiştir Rus halkbilimcisi Lazutin. –İstiareyi anlamak bilmeceyi anlamak demektir.<sup>7</sup>

İstiaarenin temelinde iki nesnenin (durum) mukayesesi vardır. Fakat bu mukayese benzetmelerden farklılık taşır. Benzetmelerde “tıpkı”, “güya” ve “gibi” gibi benzeyen nesneyle benzetilen nesne arasında bir bağ kurulur. Örnek: “Kalktığında deve gibi, yattığında cebe gibi.”

İstiarede ise benzetmeden farklı olarak benzeyenle benzeteni bağlayan vasıta açıklanmaz, gizli tutulur. Bu bağlılığı bulması için insanın belli bir bilgi ve zekâ seviyesine sahip olması gerekir.

*Babası eğri büğrü,  
Anası güzel kadın,  
Oğlu şarkıcı,  
Kızı oyuncu. (Kanal, su, kurbağa, balık).<sup>8</sup>*

Bilmecenin cevabını bulabilmek için “kase, kase altında küçük kase”yi yani istiareyi doğru anlamak gerekir.

<sup>5</sup> **Rüstemhan Destanı**, Anlatan: Fazıl Yoldaşoğlu, Moskova 1972, ss. 102-104.

<sup>6</sup> **Tapışmaklar** (Özbek Halk İcadı), age, s. 142.

<sup>7</sup> Lazutin, **Russkoye narodnoye tvorçestvo**, Moskova 1989, s. 89

<sup>8</sup> **Tapışmaklar** (Özbek Halk İcadı), age, s. 348.

Bilmecelerde istiare nesnelere birbirine kıyaslanması sonucunda ortaya çıkar. Böyle bir kıyaslamada tabii ki nesnelere iç ve dış benzerlikleri dikkate alınır. Günlük hayatta kullanılan istiareler genelde nominatif bir özelliğe sahiptir. Sanat numunesine dönüşmüş poetik istiareler ise sanatsallığı ortaya çıkararak dil imkânlarını daha da genişletir. Her bahşi dilde varolan istiarelerden ve epik formüllerden yararlanmaya çalışır. Bu formüllere bahşının özel yaklaşımıyla yeni istiareler ortaya çıkar. Bu istiareler dilin sözlük seviyesini daha da zengin kılar.

Destanlarımızdaki rüya motifiyle ilgili semboller istiarelerle dolu olmasıyla ayrıcalık taşır. Şunu özellikle vurgulamak gerekir ki, rüya hakkındaki bilmecelere az da olsa folklor örneklerinde rastlanır.

*Semen ata bindim, çayı geçtim*

*Gölgesini görmedim.*

*Kırmızı kadifeden çapan biçtim,*

*Parçasını görmedim.<sup>9</sup>*

Semen atın, çayın, kadife çapanın rüyayla ne ilgisi olabilir. Öylesine bakıldığında ilgisi yoktur. Ama bu bilmeceni cevabının rüya olduğunu hemen bulmak çok zordur. Bilmeceye ipucu bulmak için merasimlere başvurmamız gerekir.

Özbeklerin yas törenlerinde “At türledi” ve “Çapan giydirir” gibi uygulamalar vardır. Eskiden ailede bir erkek öldüğünde “At türledi” merasimi düzenlenmiştir. Merasime göre ölünün atına eyer vurulur ve ortaya getirilir. Böyle yapılmasının nedeni atı, ölmüş sahibisiyle birlikte öbür dünyaya göndermektir.

Bilim adamları eskiden bir kahraman vefat ettiğinde, o kişinin bindiği atın da sahibiyle birlikte gömüldüğü şeklinde bilgi vermektedirler. E. Taylor günlük hayatta da yas törenlerinde de atın büyük bir önem taşıdığını, birinin vefat etmesiyle atının da onunla beraber gömüldüğünü vurgulamaktadır.<sup>10</sup>

V. P. Dyakonova bu geleneğin Tuva Türklerinde günümüze yakın dönemlere kadar korunduğunu bildirmektedir.<sup>11</sup> Tuvalıların ölüyü atına bindirerek mezara kadar götürmeleri oldukça ilgi çekicidir.

Halkbilimci Dermanay Orayeva “At türledi” merasiminin Buhara’da “Cer” olarak adlandırıldığını ve ölünün yakın arkadaşlarının atın etrafında sadr düştüklerini kaydetmiştir.<sup>12</sup>

Halkımızın tabuta “dört ayaklı at” demesi de boşuna değildir. Burada atalarımızın eski inanç ve itikatlarını görmekteyiz.

Atı kutsal kabul eden atalarımız gittikleri her yerde ata ihtiyaç duymuşlardır. Uyku da ölüm olarak, yani öteki dünyaya sefer olarak kabul edilmiştir. Atı bir totem olarak kabullenen bir insan için seferin atsız gerçekleşmesi imkansızdır. Dolayısıyla da yukarıdaki bilmecede “semen ata bindim, çayı geçtim” denilirken semen atla insanın uykuya dalması kastedilmektedir. Çayı geçmek ise, iki dünya arasında geçit olan bir sınırdan geçildiğini anlatır. Öteki dünyadaki hiçbir şey bu dünyadakine benzemez. Çoğu kez tam tersi olur. Dolayısıyla da kimse orada kendi gölgesini göremez. Bilmecenin son iki mısrasının tahlili için de merasimlere yönelmemiz gerekir.

Bilindiği gibi, günümüzde düğünlerimiz çapansız, giysisiz geçmez. Çapan, günlük hayatımızda o kadar çok yerleşmiştir ki, bunu kelimelerle ifade etmek zordur.

Çapanın yas törenlerinde de ayrı bir önemi vardır. Herhangi bir ailede matem olduğu zaman ölünün

<sup>9</sup> **Tapışmaklar** (Özbek Halk İcadı), age, s. 45.

<sup>10</sup> E. B. Taylor, **Pervobitnaya kultura**, Politizdat, Moskva 1989, ss. 237-245.

<sup>11</sup> V. P. Dyakonova, “Ortajeniye porebnogo obryada tuvensiv v folklore”, **Folklor i etnografiya**, Nauka, Leningrad 1974, s. 265.

<sup>12</sup> D. Orayeva, **Özbek Matem Merasimi Folkloru**, Fan, Taşkent 2004, ss. 54-55.

yakınları yas belirtisi olan apan giyerler. apanı genelde erkekler giyer.

Dermanay Orayeva “Özbek Matem Merasimi Folkloru” adlı çalışmasında çok ilginç bir delil sunmuştur. “Cer” merasiminden sonra ölüye “apan giydirme” (Camanpuşan) merasimi yapılır. Bu merasimde ihtiyar bir adam ölüye yeni apan ve döppe (takke) giydirir”.<sup>13</sup>

Bu tür örnekleri Özbekistan’ın diğer bölgelerinde yapılan yas törenlerinde de görmek mümkündür. Bilmecedeki “Kırmızı kadifeden apan biçtim, parçasını görmedim” mısrası artık anlaşılmaktadır. Yani yukarıdaki parçayı şöyle ifade edebiliriz:

Uykuya dalıp rüya gördüm,  
O dünyada her şey farklıydı.  
Öldüm, tekrar hayata döndüm.  
Gördüklerim uyanınca kayboldu.

Başka bir durum da bilmeceye bulunan birçok istiareyi rüya motifinde bulunan sembollerle kıyaslırsak onlar arasındaki benzerlik aydınlanır.

“Uzun uzun kızcağız, uzun boylu kızcağız” (**Deve**), “Ninem gider, ekmeğİ kalır.” (**Devenin izi**), “Sıradaki kara nar, yedekteki yir maya, am dalı budaksız, bağlan kuzu kemiksiz” (**Baba, anne, saç, göğüs**), “Kısa boylu, sıcak postlu” (**koyun**), “Alaca apanı var, kuyruğunda beni var” (**Kaplan**), “Gündüz üstüne yorgan eker, geceleyin yorganı alır” (**Yıldız**), “Evvel başta işim var, Ustasında gümüşüm var. Açılmamış sandıkta, gözü bağlı kuşum var” (**Anne, doğmamış ocuk**).

Bu örneklerde “kız, nine, deveye”, “baba, nara (erkek deve)”, “anne, mayaya (dişi deve)”, “göğüs kuzuya, koyuna kaplana”, “yıldız, adama”, “kuş, çocuğa” benzetilmektedir.

Buradaki istiarelerin, masal ve destanlarımızda geçen rüya motiflerindeki sembollerle uygunluk sağladığını, aynı zamanda da ifade usulü açısından ters düştüğünü görürüz.

*Kible taraftan bir ay doğup gözüktü,  
Ayın yanında iki yıldız göründü...*<sup>14</sup>

*Altmış beş tane besili koyunum varmış,  
Kalmış imiş koyunum çok semirip...  
A bir kurt çıkageldi altımdan,  
Kesti koyunlarımı ilk baştan...*<sup>15</sup>

*Bir tarlan hareketle Kongırat’tan ıktı,  
Abla iyiye yor bu rüyayı...  
Mavi izgili kurt gelip parçaladı koyunumu...*<sup>16</sup>

<sup>13</sup> D. Orayeva, **age**, s. 55.

<sup>14</sup> **Alpamiş**, Anlatan: Aman şair Razzakov, Derleyen: Ataş Halmırzayev, El yazması, Özbekistan Bilimler Akademisi. Envanter No: 943, s. 22.

<sup>15</sup> **Alpamiş**, Anlatan: Berdi Bahşı, Yayına Hazırlayan: Töre Mirzayev, Yazuvçı, Taşkent 1999, ss. 102–103.

*Yatmış idim vellametın düş görüp,  
Ben düşümde çok güzel bir iş gördüm.  
Eğer gönlüne ağır almazsan,  
İki kanadı kırılmış bir kuş gördüm.<sup>17</sup>*

Burada “koyun, kurt, kuş - bir adamı”, “ay, yar, yıldız - evladı” ifade etmektedir. İnsan bir nesne veya hayvan hakkındaki bilmece de istiare vazifesini yaptıysa, destanlarda bunun tam tersidir. Kuş, koyun, kurt, ay, yıldız gibi semboller kahramanın, onun durumunun sanatsal ifadesi olarak ele alınmıştır.

Kısacası, rüya ve bilmece yapıları, ifade usulleri ve manalarına göre ortak ve farklı özelliklere sahiptir. Her ikisinin de mitolojik düşüncenin bir ürünü olduğunu göstermektedir. Bu düşünceler atalarımızın eski bakış açılarına bağlı olup, tarihî gelişme sürecinde onunla ilgili kavramlar da değişerek günümüze gelmiştir. Rüya ve bilmece arasındaki farklılıklar onların ayrı bir tabiata sahip olmalarının sonucudur.

Bilmecelerin rüya şeklindeki ifadelerine destanlarda da sık sık rastlanır ve onlar önemli sanatsal estetik fonksiyonları yerine getirirler. Rüya semboller âlemdir. Bilmeceler de sembolere, poetik istiarelere dayanır.

Bilmece ve rüya motifinde bulunan istiare ve semboller halk edebiyatının sanatsallığını güçlendirerek estetik önemini yükseltmeye yardımcı olur.

### Kaynaklar

- 📖 ABDULLAYEV C. H., **Özbek Bilmecelerinin Leksik Semantik Özellikleri** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Taşkent 1993.
- 📖 ALAVİYE M., **Özbek Halk Merasim Koşukları**, Fan, Taşkent 1974.
- 📖 **Alpamış**, Anlatan Saidmurat Panahoğlu ve Fazıl Yoldaşoğlu, Yayına Hazırlayan: Töre Mirzayev, Yazuvçı, Taşkent 2000, ss.19–20.
- 📖 **Alpamış**, Anlatan: Aman Şair Razzakov, Derleyen: Ataş Halmirzayev, El yazması, Özbekistan Bilimler Akademisi, Envanter No: 943, s. 22.
- 📖 **Alpamış**, Anlatan: Berdi Bahşı, Yayına Hazırlayan: Töre Mirzayev, Yazuvçı, Taşkent 1999, ss. 102–103.
- 📖 CAHANGİROV Ğ. **Özbek Balalar Folklori**, Okutuvçı, Taşkent 1974.
- 📖 Cumak mecmuası, Kokan, 1917.
- 📖 DYAKONOVA V. P. “Ortajeniye porebalnogo obryada tuvnsiv v folklore”, **Folklor i etnografiya**, Nauka, Leningrad 1974, s. 265.
- 📖 Hadi Zarifov, “Bilmeceler”, **Özbek Folkloru Antolojisi**, Taşkent 1939.

<sup>16</sup> **Alpamış**, Anlatan Saidmurat Panahoğlu ve Fazıl Yoldaşoğlu, Yayına Hazırlayan: Töre Mirzayev, Yazuvçı, Taşkent 2000, ss.19–20.

<sup>17</sup> *Kuntuğmiş*. Anlatan: Ergaş Cumanbülboğlu. Yayına Hazırlayan: Hadi Zarifov, Taşkent, 1975, s. 192–193.

- 📖 HÜSEYİNOVA Z., “Sonsöz”, **Tapışmaklar** (Özbek Halk İcadı), Tüzüvçi ve Naşrga Tayyarlavçi: Z. Husayinova, Adabiyat ve Sanat, Taşkent 1981, ss. 337-338.
- 📖 HÜSEYİNOVA Z. “Tapışmakli Ertaklar”, **Özbek Folkloru Oçerkleri** C. 2, Fan, Taşkent 1989, ss. 102-129.
- 📖 KABULCANOVA G., **İstiarelerin Sistemevi Lisani Tahlili (Özbek Bilmeceleri Örneğinde)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Taşkent 2006.
- 📖 KABULOVA U. S., **İstiare Metinlerinde İntegral ve Differensemalar İlişkisi (Özbek Bilmeceleri Örneğinde)** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Taşkent 2007.
- 📖 **Kuntuğmiş** Anlatan: Ergaş Cumanbülbüloğlu, Yayına Hazırlayan: Hadi Zarifov, Taşkent 1975, s. 192–193.
- 📖 Lazutin, **Russkoye narodnoye tvorçestvo**, Moskova 1989, s. 89.
- 📖 Orayeva D., **Özbek Matem Merasimi Folkloru**, Fan, Taşkent 2004, ss. 54–55.
- 📖 **Özbek Tapışmaklari-Uzbekskiye Zagadki. (Özbek Bilmeceleri)**, (Özbekçe-Ruşça), Yayına Hazırlayan ve Ruşça’ya Tercüme Eden: M. Abdurahimov, Okıtuvçi Naşriyati, Taşkent 1991.
- 📖 **Rüstemhan Destanı**, Anlatan: Fazıl Yoldaşoğlu, Moskova 1972, ss. 102-104.
- 📖 SAPARNİYAZOVA A., **Özbek Halk Bilmecelerinin Sentaktik Semantik Özellikleri** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Taşkent 2005
- 📖 Sartı, **Etnografiçeskiye materialı**, vıpusk 8, g. Taşkent 1985.
- 📖 **Tapışmaklar** (Özbek Halk İcadı), Tuzuvçi ve Naşrga Tayyarlavçi: Z. Hüsayinova, Adabiyat ve Sanat Naşriyati, Taşkent 1981.
- 📖 TAYLOR E. B., **Pervobıtnaya kultura**, Politizdat, Mosvka 1989, ss. 237-245.
- 📖 **Yakka Ahmed**, Anlatan: Ergaş Cumanbülbüloğlu, Taşkent 1984.